

Dr. Danica Pinterović

Etnografske karakteristike hrvatskih sela u Baranji

(Prethodni izvještaj)

U vremenu od maja 1947. do kraja 1949. g. imali smo¹ prilike često zalaziti u Baranju zbog prikupljanja etnografskog materijala, kao i zbog evidencije nad arheološkim terenima i nad kulturno-historijskim spomenicima. Zbog slučajnih nalaza mamutovih kosti bili smo zvanu u Zmajevac (ciglana), a zbog slučajnih prethistorijskih nalaza u Batinu (nad ciglanom), te rimskih u Zmajevac. Na taj smo način mogli upoznati i nešto onog kulturno-historijskog blaga, koje ovaj lijepi, pitomi kraj krije u sebi.

Zapao me i zadatak, da pregledam dvorce nekadašnjeg veleposjeda u Bilju, Dardi i Kneževu, koji su nam ostali kao dokumenti feudalne prošlosti ovoga kraja, i, — da razgledam značajnu baroknu, sada devastiranu crkvu u Topolju, sagrađenu na mjestu jedne kobne bitke, u kojoj je mnogo Turaka zaglavilo. Iz konzervatorskih obzira pregledala sam pravoslavnu crkvicu 18. stoljeća u Belom Manastiru, koja se nalazi na periferiji toga velikog i bogatog kotarskog mjesta, a smještena je poprijeko na kraju tihe, krivudave ulice, iza koje se otvaraju plodna baranjska polja.

Letimični posjet Bilju, Vardarcu, Lugu, Zmajevcu i Suzi upoznao nas je također s baroknim crkvenim arhitekturama baranjskih Mađžar-kalvina. Pri ovakovim posjetima, ma kako letimični oni bili, stiče se impresija, da je Baranja pitoma, plodna zemlja, za kojom su se otimali mnogi narodi i da je zato ona ostala danas kao mozaik u etničkom, kulturnom i vjerskom pogledu.

Prof. Gavazzi govoreći općenito o našoj etnografiji² kaže, da bi kod nas etnografska slika bila jasnija, da je u prošlosti bilo mirnog prodiranja različitih kulturnih uticaja i mirnog taloženja i kombiniranja

¹ t. j. članovi i saradnici Muzeja Slavonije: Hečej, Stošić, Pinterović, Leović, Firinger, Stepanov.

² Gavazzi: Uvod u etnografiju Slavena, scripta, str. 20.

novih uticaja sa južno-slavenskim elementima, ali da se etnografska slika južnih Slavena jako komplicirala radi važnih unutrašnjih kretanja ljudskih masa, radi seoba i migracija. — Ne bih htjela ponavljati iz literature ono što je poznato, ali moram podvući i jednu od Cvijićevih konstatacija u vezi s našim življem u Baranji. Govoreći o tri glavne metanastazičke oblasti kod nas, koje da su najviše primile doseljenika i u kojima se starinci gube, a to su Moravska Srbija, Dalmacija i Slavonija sa Srijemom, Cvijić nadovezuje, da »posle njih dolaze Bačka, Baranja i Banat¹. A govoreći o strujama, koje su prešle Savu i Dunav (kosovska i vardarska) Cvijić kaže², da »su se razlile po panonskom bazenu i Erdelju među staro slavensko stanovništvo, koje se ovdje naselilo u vreme velikih seoba, i koje je pojačano u Srednjem Veku nekim srpskim migracijama«. A kad Cvijić govori o dinarskoj struji, koja se neposredno izlivala u Slavoniju, Hrvatsku, štajersku, Kranjsku, Bačku i Baranju, kaže, da je u njoj bilo stanovnika Bosne i Hercegovine, Raške i Crne Gore, i da je u njoj bilo pored pravoslavnog i znatan broj katoličkog stanovništva; »ovo katoličko stanovništvo je raznih osobina u pojedinim krajevima Slavonije, Baranje i Bačke: doseljavalo se u različno vreme i iz raznih krajeva; dok je pravoslavno stanovništvo mnogo jednostavnije. Osobito su etnografski interesantni tako zvani Šokci u Baranji (sve do Pečuja) i u Bačkoj pored Dunava, jer u njima pored balkanskih doseljenika verovatno ima, u šumovitim močvarama pored Dunava, i ostataka starog panonsko-slovenskog stanovništva«³. Dakle, ne treba izgubiti iz vida staro slavensko stanovništvo predturskog vremena, kad je riječ o Baranji.

I Varady pretpostavlja, da je mađarska županija Baranja imala hrvatskog stanovništva već prije dolaska Turaka i da je za vrijeme vladavine Turaka u 16. i 17. stoljeću bilo još nekoliko doseoba iz Dalmacije, Slavonije i Hercegovine. No ma kada i ma kako da su Šokci u Baranju dospjeli, kaže, oni se međusobno razlikuju po nošnji, običajima i po karakteru. Upravo po tome može se zaključiti, da nisu u isto vrijeme došli, niti iz istih pokrajina.⁴

Pri pregledu reprezentativnog djela Malonyaya,⁵ koje s mnogo slika, crteža i tabli prikazuje etnografsku sliku Mađarske iz početka ovog stoljeća, stiče se uvjerenje, da je studij uticaja, pod kojima su nastajali ti etnografski fenomeni vanredno komplikovani (a to naročito vrijedi i za našu Baranju), jer kakogod su nesumnjivo osnovni fenomeni u mađarskoj etnografiji i folkloru nastali pod uticajem Slavena, tako je isto evidentno, da ćemo na etnografskim pojavama baranjskih Šokaca naći i mađarskih primjesa.

Dr. Bösendorfer⁶ nam prikazuje historiju Baranje u srednjem vijeku, u tursko i post-tursko doba, te naglašava postojanje crkvene vlasti pečujske i bačko-kaločke dijeceze na tom terenu, kao i administrativno

¹ Cvijić, Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje, I. Beograd, 1922. str. 173.

² op. cit. str. 169/70.

³ op. cit. str. 170/171.

⁴ Varady, Baranya multja és jelenje, I. Pécssett, 1896., str. 107.

⁵ Malonyay, A magyar nép művészete, I.—V., Budapest, 1907.—1922.

⁶ Bösendorfer, Nešto malo o našoj Baranji, Osijek, 1940., str. 9—28.

političke organizacije Velike Slavonije (Tota Sclavonia), kojom je u 12. i 13. vijeku vladao Duka iz dinastije Arpadovića. U tu su oblast vremenom ušle srijemska, vukovska, bač-bodroška, baranjska, šomodska i zaladska županija, dakako zato, da taj duka okupi one oblasti pod vlašću Arpadovića, koje su tada još uvijek bile pretežno slavenske.

Za Turaka dodijeljena je Baranja pečujskom sandžaku¹, a napušteni posjedi pretvoreni su u zijamete i timare. U tursko doba je bilo više seoba Srba u Baranju (despotovina Stevana Stiljanovića). U 16. stoljeću širio se kalvinski pokret na štetu katoličkih župa.

Poslije oslobođenja od Turaka u Baranji se razvijaju veliki posjedi (princa Eugena Savojskog, generala Veteranija, grofova Esterhazy i dr., te konačno nadvojvode Fridrika), a za Marije Terezije i Josipa II. na njima se naseljavaju Nijemci i Mađžari.

Ako samo ovo nekoliko fakata iz historije Baranje uzmemo u obzir, onda postaje jasno, da i u našoj Baranji moramo očekivati manje ili veće taloge ovakove zamršene etničke, vjerske, političke i kulturne prošlosti. Razumije se, da ovdje nije govora o prostoru bivše mađarske županije Baranje s njenih 5.000 km² i preko 300.000 ljudi različitih narodnosti i vjera, već o onom njenom dijelu, koji je Trianonskim ugovorom g. 1921. pripao Jugoslaviji sa oko 1.150 km² i oko 50.000 stanovnika.

Već pri prvim posjetima našoj Baranji udara u oči, da Hrvati («Šokci») još imaju svojih izrazitih etnografskih karakteristika, dok ih Srbi i Mađžari gotovo više nemaju. No ako pregledamo Varadyjevu knjigu o Baranji, koja je štampana g. 1896., saznajemo, da su sve ove etničke grupe, pa i Nijemci, tada imale svojih izrazitih osebina u nošnji i običajima. Posve je naravno, da danas i Hrvati Baranje naglo napuštaju svoju nošnju, običaje, melos, jer gradska kultura pomoću željeznica, filma, radija snažno prodire u njihovu sredinu. Stoga naročito podvlačim, da se moja etnografska opažanja tiču vremenskog razmaka od g. 1947. do 1949., jer sam pri ponovnom obilasku terena u najnovije vrijeme konstatovala, da su mnoge šokačke kuće, koje su još g. 1948. ili 1949, imale ognjišta u kuhinji i »blatnjaru«, u sobi, ognjišta i blatnjare uklonili i saizidali »šporete«. Isto tako naglo i djevojke svoju nošnju odbacuju («presvlače se», »pošvabljuju se«), a nje se još vjerno pridržavaju samo žene srednje i starije dobi.

Od 34 baranjska naselja 10 ih je starih hrvatskih, 6 srpskih, ostalo su mađarska ili bivša njemačka, odnosno miješana naselja, u kojima su danas naseljeni ponajviše kolonisti. Mnogo je više naših naselja ostalo na mađarskoj strani.

Hrvatska šokačka naselja dijele se u dvije grupe: u podunavsku i podravsku, koje se međusobno razlikuju po nošnji i po običajima. Podunavska sela (Podolje, Gajić, Draž, Topolje i Duboševica) najbliža su po krvi, nošnji i običajima Hrvatima u Mohaču i prema Mohaču gravitirala su nekada u kulturnom i privrednom pogledu. Podravskoj grupi (Torjanci, Baranjsko Petrovo Selo, Luč, Šumarina i Branjin Vrh), najbliža su na mađarskoj strani sela Kašad, Sent Martin, Breme (Bere-mend) i Old, s kojima su nekad imali rodbinske veze (connubium). U

¹ Bösendorfer, op. cit. str. 15.

kulturnom i privrednom pogledu gravitirala je ova grupa prema Vilanju i Šiklošu. Preko u Mađarskoj, u kraju sve do Pečuja i Pečvarada ima šokačkih sela, koja su po nošnji srodna našima, iako se po nekim detaljima i razlikuju. Možda te razlike dopuštaju zaključak, da su se njihovi preci amo doselili u različito vrijeme i iz različitih naših krajeva s juga.

Sva baranjska naselja čine jedan kotar sa središtem u Belom Manastiru, kamo privredno i kulturno gravitiraju, ali je i Osijek za njih jako gravitaciono središte. Izuzetak čine Torjanci, koji zbog svog položaja u krajnjem jugozapadnom kutu naše Baranje svoje produkte nose na trg preko Drave u najbliže kotarsko mjesto Valpovo.

Baranjski trokut između Dunava, Drave i mađarske granice ima vrlo lijepih pejzaža. Uz dunavske meandre i mrtve rukave, pa uz Dravu prostiru se močvare, obrasle trskom i lopočem, i vrbici; šume uz Dravu i Dunav obiluju vrbom i topolom, dok one podalje od rijeka hrastom, jasenom i bagremom. Baranjska, praporom pokrivena planina obrasla je vinogradima, pa kako je usijecaju »surduci«, kojima vode kolni putovi s jedne planinske strane na drugu, i kako vinogradari imaju ovdje u planinu udubene podrume, ova planina mnogo liči na Frušku Goru. Ravni dijelovi Baranje, koji nisu obuhvaćeni močvarama i šumama jesu plodna žitorodna polja. Velike komplekse zemljišta naše Baranje zaprema »Državno dobro Belje«, koje u Kneževu ima centralnu upravu. Lijepo se odasvuda iz Baranje, kao i iz Donje Podravine, vide karakteristične konture susjednog mađarskog gorskog masiva Haršanja, a s vrhova Baranjske Planine daleki su pogledi na obrađena polja, šume i naselja s ovu i s onu stranu državne granice.

Seljaci u svim tim selima sami za sebe kažu, da potječu iz Bosne ili iz Dalmacije. U Gajiću smo čuli, da kažu, da potječu iz Dalmacije, u Baranjskom Petrovom Selu, da potječu iz Bosne, a na drugim smo mjestima čuli, da vele, da potječu i odavde i odande. Jedan seljak iz Luča saopćio nam je jednu usmenu predaju o dolasku Hrvata u Baranju. Po njoj su najstarije hrvatske župe u Baranji Luč, Breme, (Beremend na mađarskoj strani) i Ižip (mađarsko ime za Topolje); stari Slaveni da su došli u Baranju u davnini i da su ušli »pod bremenom« s »luči« u »ižu« (očito prema Ižip) i stoga su seljaci iz ova tri najstarija sela bili »vodeći narod«; zatim, da su u davnini Slaveni morali iz Rusije bježati i da su preko Galipolja i Albanije stigli u Dalmaciju, a kad je Turčin udario na Dalmaciju, narod se odande krenuo i ot selio u Baranju. Iako se u ovoj predaji osjeća uticaj crkvene propovijedi, školskih knjiga i novinskih članaka, ipak ona sadrži slutnju o davnini njihovog opstanka ovdje, kao i o kasnijoj doseobi iz Dalmacije u doba najeze Turaka.

Baranjski Šokci danas govore ikavsko-ekavski; imaju svoj posebni naglasak, po kojemu se razlikuju od Slavonaca, ali su najbliži govoru valpovačkog kraja. Naglasci se nalaze na zadnjem i na predzadnjem slogu (»pregačica«, »pregáč«). U trećem licu plurala prezenta imaju gotovo uvijek nastavak -u, namjesto -aju (»u gradu ne znu tako praviti«, »možemo pevati kad sviru«, »ne pletu vunu kad nemu«). Koliko se može po njihovim jezičnim osebinaama zaključivati o njihovom porijeklu, o tome može samo stručnjak-filolog da kaže svoje mišljenje. Prof. mu-

zike S. Stepanov, kao saradnik muzeja bilježio je na terenu melodije pučkih popijevki, kako ih još stari ljudi i žene pjevaju po sjećanju onako, kako su to još njihovi »stari«, pjevali, a te melodije imaju također svojih karakterističnih osebina, koje bi mogle unijeti malo više svijetla u porijeklo baranjskih Hrvata.

Stara generacija ne govori mađarski, kako nam rekoše, jer u njihovoj mladosti još nije bilo mađarskih škola, a vlasti su im naredbe objavljivale bubnjem na hrvatskom prijevodu, dok ljudi srednjih i postarijih godina govore mađarski, jer su u austrijsko doba morali polaziti mađarske škole¹.

Među starim molitvenicima, koje seljakinje čuvaju, vrijedno je istaći ove: »Molitvena knjiga Vrata nebeska nazvana po Stipanu Gerdeniću, prepoštu sv. Pavla apoštola i župnika crkve sv. Augustina«, Pečuh, 1845.; »Vertao gizdavi« Franje Bodolskog, Baja, 1857., koji je štampan ikavski, a izdan po odobrenju kaločke nadbiskupije; »Isusovka« Blaža Modrošića, Temišvar, 1871., pisan ekavski; »Velika slava božja« Lajče Budanovića, Novi Sad, s. a., pisano ikavski; među najraširenije spada »Vinac bogoljubnih pisama« po Marijanu Jaiću (20. izdanje štampano je 1913. g. u Budimpešti)². Među novijim molitvenicima, koji su tu cirkulirali, a koji su štampani u Pečuhu, Budimpešti, Šiklošu, Subotici, Novom Sadu, Zagrebu, na Rijeci i drugdje ima ih također na ekavskom, ikavskom i ijekavskom govoru. Sigurno su i molitvenici bili jedan od razloga, zbog kojih se njihova ikavština tako nedosljedno počela miješati s ekavštinom i jekavštinom. Međutim smatram, da je glavni razlog toj mješavini simbioza sa Srbima na istom terenu.

Osim zemljoradnje bave se Šokci i vinogradarstvom, naročito u onim selima, koja su u blizini Baranjske Planine. Tu oni imaju svoje male posjede i svoje podume (»gatore«), ugrađene u praporaste stijene, isto kao što ih i ostale narodnosti imaju. Tu se mogu naći i vrlo stare vinske preše od hrastovine iz vremena Marije Terezije.

Bave se i ribolovom u močvarnim predjelima Gajića, Draža, Topolja, Duboševica i Torjanaca; inače su tamo poznati i mađarski ribari »halasi« iz sela Bilja, Kopačeva, Vardarca i drugih uz močvarne predjele oko Dunava i Drave. U Topolju, Torjancima i drugdje vidjeli smo raznovrsne ribarske mreže, među kojima su najčešće »brozgovac«, kvadratna mreža razapeta na 4 štapa (u Slavoniji križak), »vrške« s jednim ili dva »krila«, bubanj ili »prestor«, sve oblici mreža za ribolov po plićacima.

Ovčarstvo je nekad bilo mnogo razvijenije negoli danas. Stari seljak Zlatarić iz Gajića pričao nam je, da je nekad u Gajiću najjači ovčar imao oko 400 ovaca, a bilo je svega oko 26 posjednika ovaca. G. 1948. bilo je svega 6 posjednika sa 6—8 ovaca poprečno. Opadanje ovčarstva također utiče na nestajanje narodne nošnje, na kojoj su mnogi dijelovi načinjeni od vune.

¹ O nasilnoj mađarizaciji vidi Bösendorfer, op. cit. str. 29. do 33.

² O franjevcu Jaiću, vidi Bösendorfer, Crtice iz slavonske povijesti, Osijek, 1909., str. 427.

Nekad u austrijsko doba bilo je u baranjskim šokačkim selima mnogo više obrtnika negoli danas, kad se seljaci velikim dijelom snabdjevaju industrijskim produktima iz grada. »Tišljari«, »šnajderi«, »farbari« bili su u većini slučajeva Nijemci i zato su se i njemački nazivi za te obrte upotrebljavali; kovači i kolari su često bili Mađari, dok su ostali obrtnici kao zidari, tesari, obućari, ćurčije bili ponajviše Hrvati; »presličar« pak bio je uvijek Hrvat (karakteristično je da su preslice vrlo često šareno bojadisane, slično kao namještaj). Veliku ulogu za ženski svijet imaju i danas, ali nekad mnogo više, »farbari«, kojih ima u Topolju, Branjinu Vrh i Belom Manastiru. Tamo se najviše bojadiše s anilinskom bojom i stoga moramo pretpostaviti da su kombinacije boja na vunanim »pregačicama«, »obojcima«, »ponjavkama«, »šarenicama«, i ćilimima i suknjama prije, kad su se upotrebljavale biljne boje bile blaže i skladnije negoli danas.

U Duboševici vidjeli smo u jednoj kući starijeg čovjeka, kako plete stolicu od rogoza i »mekuša« (vrst rogoza sa širokim listom). Za ovu kućnu radinost priroda im daje građu, jer rogoza ima tamo obilno za njihove stolice vrlo svrsishodnog oblika, isto kao što ima trske za pokrivanje krovova i vrbovog pruca za pletenje košara.

Razmjerno velika konzervativnost, koja se na mnogim pojavama šokačkog života još osjeća, može se sigurno pripisati i činjenici, da šokačka sela u Baranji ne leže uz prugu, osim Baranjskog Petrovog Sela, koje leži uz državnu prugu, te Branjina Vrh, kojeg se dotiče uskotračna gospodarska pruga »Državnog dobra Belje«.

Nekoliko ciganskih familija očuvalo se uz šokačka naselja i to u Baranjskom Petrovom Selu i Branjinu Vrh, a u Torjancima ima sačuvano čitavo malo naselje izvan sela u šumici, s tridesetak kućica i s oko 150 duša.

Sva su šokačka sela drumska s manje ili više sporednih sokaka. Posebni izgled naselja imade Podolje, jer se drum prostire tik podno planine tako da su kuće uz planinsku stranu više, a uz dolinsku stranu katkada i znatno niže od drumu. Torjanci pak pružaju sliku raštrkanog sela, premda su drumskog tipa, jer im je teren valovita uzvišica, a na uzvišicama su građene kuće, vjerojatno radi sigurnosti od poplava rijeke Drave.

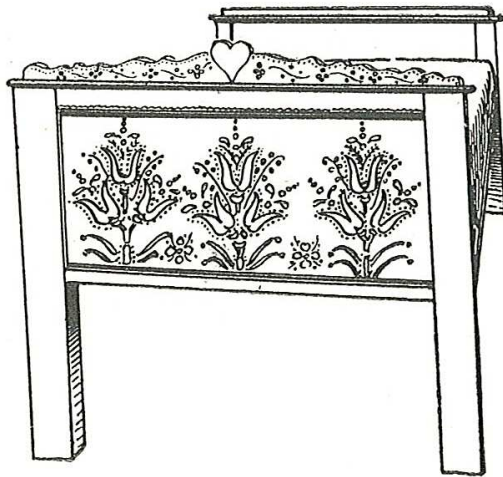
Baranjsko Petrovo Selo ima uska dugačka dvorišta, koja su takva nastala »dilbom«, t. j. diobom između braće. Tu su susjedna dvorišta, kao i u nekim drugim selima, ostrag spojena bilo prolazom kroz staju, šupu ili plot, tako da se može stići s kraja na kraj sela sve kroz dvorišta, a da se uopće ne mora izići na drum.

Šokačke su kuće građene bilo od naboja, bilo od »prisne cigle«, bilo od pečene, a krovovi su pokriveni trskom ili crijepom. Jednoličnu sliku seoskih kućica prekida tu i tamo kakova kuća gradskog izgleda s krovom uzduž drumu. Tipične šokačke kuće imaju redovito krovni zabat s dva mala tavanska prozorčića (»prela«) okrenuta na drum, a na drum gledaju i oba prozora sobe (vidi sl. 1, tabla I.). Kuće, (koje baš i nisu uvijek na samom drumu, već uvučene unutra, a onda je baštica pred kućom) prostiru se uzduž dvorišta i s te strane imaju trijem pod stre-

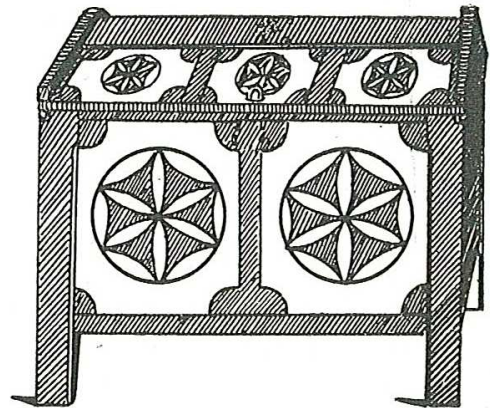
Tabla I.

1. Kuća iz novijeg vremena, Baranjsko Petrovo Selo kbr. 27.

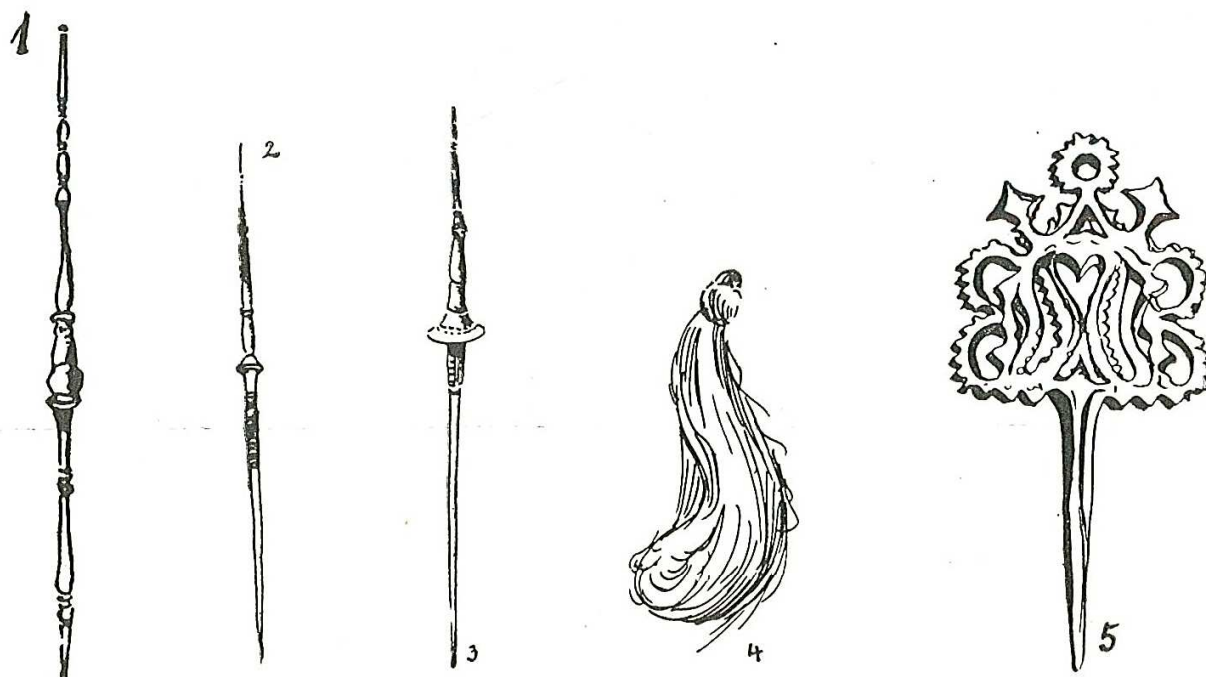

2. Krevet (»postelj«) od jelovine obojen plavo, iz Luča. Na slici se vidi »gornji začelak«, t. j. dio do glave, koji je u sobi uvijek okrenut nasuprot prozoru. Visina 0.78 m.

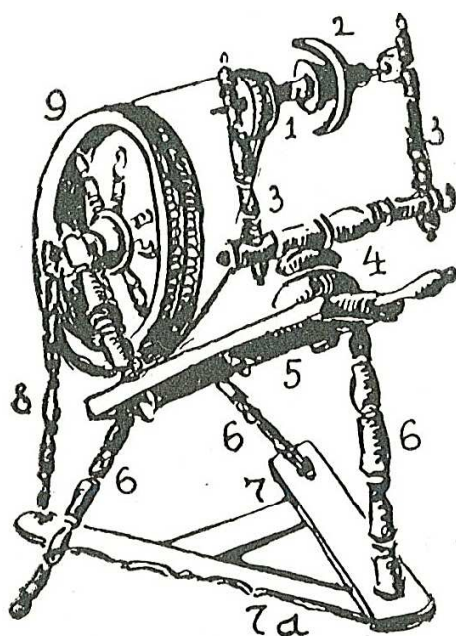

3. Škrinja (»kobilan«) od hrastovine, iz Luča. Ukrašena je geometrijskim motivima u tamnijoj smeđoj boji. Veličina 0.79×0.89×0.48 m

Tabla I.

Crtež br. 1, 2 i 3 ručna prelja
 Crtež br. 4 povjesmo
 Crtež br. 5 kositrena koščica

Crtež br. 6 = prelja ili kolovrat
 (br. 1 = vreteno, br. 2 = peruška,
 br. 3 = ručice, br. 4 = jabučica, br.
 5 = tilo od prelje, br. 6 = nožice, br.
 7 = daska što drži nogu, br. 7a =
 daščica što drži slugu, br. 8 = slugo,
 br. 9 = točak)

Sve je crteže izradio J. Gojković

hom (»strija«) sa drvenim ili zidanim stupovima. Bogatije kuće imaju u trijemu osim stupova još i zidane lukove pred ulazom u »kuću«, »kiljer« ili u »štalu«. Takove lukove, koji su često jako ukrašeni i oslikani, oni zovu »kubama«. U kuću se ulazi s drumu kroz mala vrata, koja vode u trijem, dok se u dvorište ulazi kroz vrata i drvenu kolnu kapiju; iz trijema, koji je obično povišen za 1 ili 2-3 stepenice nad dvorištem ulazi se u »kuću«, t. j. kuhinju, a ta je još u vremenu od 1947. do 1949. u starim kućama imala ognjište, otvoreni odžak, nad ognjištem »verige i bakrač«, a na ognjištu »sadžak za kastrolu«, »užarač« i »ogrebljicu« za vađenje žari. Nedavno sam mogla pri ponovnoj posjeti terena konstatovati, da su mnoga od ovih starih ognjišta nestala i da su se kuhinje pregradile u pretsoblja i u pušnice u dijelu ispod otvorenog odžaka. U kuhinji imade polica za suđe, ormarića i katkada udubina u zidu za pohranu predmeta. U tipičnoj starinskoj kući na onoj strani, gdje je soba, u zidu je otvor, koji vodi u utrobu velike sobne peći; ona se iz kuhinje i zagrijavala, i tu se pekao kruh; na protivnoj strani kuhinje u kutu obično ćemo naći ljes+ve, koje vode na tavan. Iz kuhinje se lijevo, ili na suprotnoj strani drumu desno, ulazi u sobu s dva prozora na drum i s jednim na trijem lijevo ili desno, već prema položaju kuće na drumu. U sobi, ako je trijemski prozor lijevo, bit će velika peć u obliku krnjeg čunja ili piramide, desno. Oko peći u visini običnih sjedala građen je banak, na kojem se sjedi ili leži; zimi ovaj prostor oko peći, na koji prostiru vunene ćilime, pretstavlja udobno i toplo utočište. Sve starije kuće imale su tu veliku okruglu zemljanu peć, zvanu i »blatnjara« (ako je načinjena od blata), no ona i nije uvijek okrugla i zemljana, već je uglata u obliku krnje piramide i građena od cigle; ipak ima banak. Glavnu poprečnu gredu u sobi zovu »tetivo«; na njoj se katkada nalazi urezana godina građenja dotične kuće. Između dva drumska prozora redovno visi manje ogledalo, pokraj njega petrolejka (u novije vrijeme i ova sela dobivaju električnu rasvjetu od baranjskih industrijskih poduzeća), zatim desno i lijevo svetačke slike, a iznad njega vrlo često ukrasni šareni majolika-tanjuri, kupljeni još davno u Mađarskoj. Ispod oba prozora nalazimo klupu, a pred njom dvije do tri opletene stolice. Stolu kažu »stolica«, dok stolici »sto«. Uza zidove desno i lijevo smješteni su kreveti (»postelj«) i ev. kolijevka (»zipka«). Na strani trijemskog prozora može se često naći sanduk, stolice, klupčica, a do peći tkalački stan, preslica ili drugo štogod u vezi sa sezonskom kućnom radinosti. Negdje na zidu visi sat s »tegovima«, negdje krunica, a nad blatnjarom »golčak«, t. j. motka za sušenje peškira ili sličnog. Kojagod je kuća razrušila svoje ognjište ima u sobi pored velike peći sagrađen »šporet«, na kojemu se u hladnije doba godine kuha (inače u ljetnim kuhinjama). Iz trijema se posebno ulazi u kiljere, u kojima spavaju mlađi bračni parovi. Kiljeri imaju samo po jedan prozorčić na trijem. Iza kiljera nalazi se smočnica (»špajs«), i ev. ulaz u podrum.

U »dvoru« nalazimo krušnu peć, bunar, čardak i »ambar«, »kočak« (za živad), svinjak, pojatu (za ovce), »drvnjak«, »krstine i panj« za rezanje drva, »plevnjak« od slame i trske i »alu« (zahod, često također od slame i trske). Ostrag u »pajti« (spremište za kola) možemo naći »sonice«, »taljiške«, »kabal«, ašov, motiku i vile. Kiljeri, komore i

ljetne kuhinje mogu biti u posebnim zgradicama nasuprot kući u dvorištu.

Opisani oblik kuće i raspored prostorija u njoj tipičan je za šokačka sela, pa iako su to danas katkada solidno i prostrano građene kuće s velikim trijemovima, osjeća se ipak na njima tradicionalni oblik stare seljačke kuće, koji je bio usko povezan s terenom, a to je bila kućica od blata s krovom od trske, zabat sa sitnim prozorčićima i soba s malenim prozorima okrenutim na drum ili u bašticu, a trijem na drvenim stupovima.

U novije se doba ove seljačke kuće naročito ukrašavaju. Zabati i pročelja imaju plastične lizene, volute, girlande, srceta i dr., a nerijetko su označene na zabatima godinom građenja i imenom ili samo inicijalima vlasnika; trijemovi su katkada ukrašeni soboslikarskim uzorcima na zidu i stupovima. Sve su to gradske pozajmice primijenjene i nelogično i nefunkcionalno, ali je psihološki zanimivo, kako i što je seljačka fantazija prigrlila od ukrasa gradske arhitekture za svoje kućice, koje su nekad u davnini nastale kao rezultanta prirode ovoga kraja i seljačkog načina života.

Zanimiv i karakterističan je namještaj u starijim šokačkim kućama. Spomenuto je, da u kuhinjama ima polica i ormarića za suđe zanimivih priprostih oblika (vidi sl. 1, tabla II.). Osobitu pažnju zaslužuju »kobilani« i sanduci, kojih ćemo naći i nekoliko na broj u jednoj kući; naći ćemo ih i u sobi, i u kiljerima, smočnicama, pa i na tavanima. »Kobilani« su redovito obične daščane konstrukcije s poklopcem na sljeme, a geometrijske šare su ili plitko urezane ili tamnije smeđom bojom na svjetlijoj podlozi naslikane (vidi sl. 3, tabla I). Sanduka s ravnim poklopcima ima također različito ukrašenih, ali najčešće šareno oličenih s motivima cvijeća, lišća i granja. Ličenje mobiliara uljenom bojom ušlo je u običaj tek prije svojih 50 do 60 godina, (u eri madžarizacije), pa su otada potekli šareni kreveti (vidi sl. 2, tabla I), zipke, sanduci, police, klupe, preslice, na kojima je gotovo uvijek temeljna boja svijetlo ili tamno plava, a šare (ponajčešće biljne, rjeđe geometrijske) u više boja. Stolovi, stolice, kobilani, ormarići za suđe nisu nikad šareni, već prirodne smeđe boje. Oličenog namještaja imaju u Baranji samo Šokci, ali ga i oni već pomalo odbacuju i stavljaju na tavane ili u kiljere, a sobe uređuju po gradskom uzoru. Jedna baka nam je kazivala, da u »staro doba« nije bilo takovog šarenog namještaja, već je sav bio od jednostavnog, prirodnog drveta, a kreveti da su bili »bez zida, samo su imali nožice«.

Vrijedi napomenuti, da Madžari u našoj Baranji nemaju oličenog namještaja, ali je poznato, da ga je inače širom Madžarske bilo¹, pa što više baš i takvog, kojemu je temeljna boja bila plava. Još u XVIII. stoljeću počeli su pod uticajem rokoko-stila, »Luj XVI« i empire-a u alpskim krajevima seljaci oslikavati svoj namještaj u nježnim bojama, a bavorski alpski predjeli imali su osobitu sklonost za nježno-plavu temeljnu boju i motive cvijeća i grančica, tako da nije teško pretpostaviti, da se taj običaj u panonskoj nizini razvio pod uticajem alpskog područja,

¹ vidi Malonyay, op. cit. I, II, IV.

Tabla II.

1. Šokica u vezenki, Baranjsko
Petrovo Selo

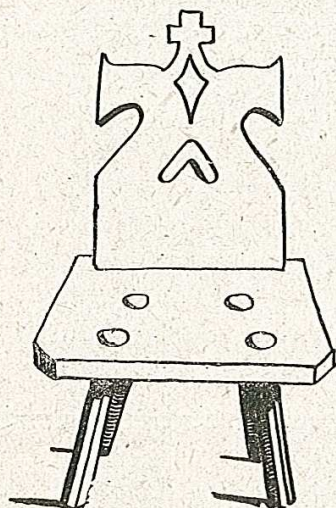
Foto R. Nikolić

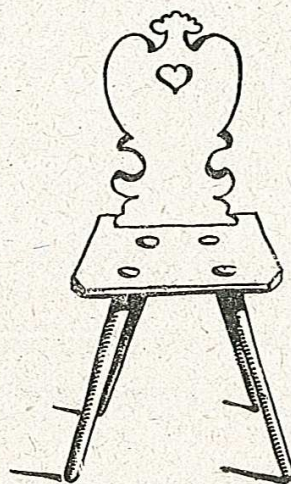
2. Polica is ormarom

a Šokci u Baranji živeći u mađarskom ambijentu, prihvatili su ga i na svoj način prerađili.

Stolovi redovno imaju ladice, u koje se spremaju kruh, viljuške i kašike; stolice su obično opletene, ali ima i drvenih s tipičnim naslonima seljačkog rokoko-stila; stoličica i klupčica za tkanje i mužnju i drugo ima u raznim praktičnim oblicima po sobama, kuhinjama i stajama.

Stolac (»stol«) od hrastovine, iz Branjinog Vrh. Služi za sjedenje pri raznim poslovima. Naslon je izrezan u obliku stilizovanih konjskih glava, križa i srca. Visina sjedala 0.33 m.

Stolac (»stol«) od hrastovine, iz Branjinog Vrh. Naslon je izrezan u baroknim linijama, a probijen u motivu srca. Visina sjedala 0.40 m.

Opišani raspored namještaja u sobama u svim je starim šokačkim kućama potpuno istovjetan i on odaje još uvijek mnogo reda, sistema i logike starog patrijarhalnog načina života na selu, a da ne govorimo o kolorističkom, vedrom efektu, koji daje oslikani šareni namještaj i o ugodnom »štimungu«, koji zimi daju velike okrugle peći s bancima i postrtim šarenim ćilimima.

U vremenu od 1947. do 1949. naišli smo na vrlo malo ostataka krvnih zadruga. U Gajiću nam rekoše, da ih je bilo nekoliko s 9 do 10 članova, ali su se u novije doba raspale. U Topolju je od posljednjih velikih zadruga bila zadruga Kneževićevih (»Miškovi«), a u Duboševici Beniće-
vih (zvana »Tomšini«). U Duboševici smo našli ostatke dviju većih zadruga, i to braće Prakatur Pave i Mike (kbr. 22), koja je tada brojala 13 članova, a tri generacije, i Matovića Stipana (»Ivićini«, kbr. 266), s 13 članova, a 4 generacije.

Kod Prakaturovih zanimali smo se za život ove zadruge, koja je samo fragmenat jedne stare velike zadruge. U kuhinji je bilo veliko ognjište s otvorenim odžakom. Soba je bila dva puta veća od običnih seoskih soba. Nasred sobe na stropu je bio zabijen velik klin za postavljanje snovača za pređu. U kutu je stajala ogromna blatnjara, a uz zidove lijevo i desno bila su smještena po tri kreveta, uz njih kolijevke. Između drumskih prozora stajala je velika klupa, pred njom velik sto,

više stolaca. Ogledalo, tanjuri, sat, sve je bilo na svom od davnine propisanom mjestu.

Zadruga Prakaturovih imade 30 jutara zemlje i 1 i 1/2 jutra vinograda. Starješina je stariji brat Pava i on određuje što će tko raditi. Pava ima dva sina. Jakšu i Matiju. Mika jednoga, Vinka. Jakši je Mika »čika« ili »stric«, Mikina žena je »nina« ili »strina«. Jakša, Matija i Vinko su bratići, ali najstarijega svi mlađi bratići i sestrične, ako ih ima zovu »bačo«. Najstarija od sestrični u zadruzi zove se »nena«. Dijete zove svoga oca obično »dada«. Inače su uobičajena ova rodbinska imena: dida, baka, dada, mama, teta, tetak, ujak, ujna. Jakša ima ženu Katu, Matija Evu, a njihov bratić Vinko Katu; obje Kate i Eva su »snaje«. Snaje imaju svaka svoj kiljer, gdje s muževima spavaju; u zajedničkoj sobi spavaju stari s majkama i djecom. Sve mlade žene u zadruzi imaju svoje posebne dane, kad su »reduša«. Svaka žena svoj krevet spremi, dok reduša, koja je prva ustala potpali vatru i pomete sobu. Poslije ona skuha »ručak« (doručak), »užinu« (ručak) i večeru, kad je vrijeme za to. Ona i sudove opere poslije jela i opet pomete sobu; njena je dužnost ložiti peć i nahraniti živad. Ostale žene zimi predu, »tku«, »štrikaju« i t. d. Muškarci se brinu oko krava (kravar), oko konja (kočijaš) i oko svinja (svinjar).

Kako je zadruga ma i u ovom krnjem obliku dokazom upornog pridržavanja starih patrijarhalnih običaja, nije čudo, da su u njoj i muškarci zadržali neke detalje narodne nošnje.

Kako je član muzejske ekipe Stošić Adela imala zadatak da proučava šokačku nošnju, priopćujemo ovdje njen pregledni prikaz nošnje s jednim detaljnim opisom »odničice«, tipične rubine baranjskih Šokica:

Baranjsku šokačku nošnju možemo podijeliti u dvije grupe: podravsku i podunavsku grupu. Postoje razlike i unutar tih grupa, zapravo svako selo ima svoje karakteristike, ali te nisu tako bitne i može ih zapaziti samo stručnjak, koji je temeljito proučio mnoge nošnje ili oštro oko Šokice, koja je svojim rukama stvarala svaki pojedini komad.

Muškarci više uopće ne nose narodno odijelo, već se ono nalazi samo još spremljeno u sanducima. Glavni su mu dijelovi »gaće«, »rubina« (košulja) i prosluk. »Gaće« i »rubina« su od domaćeg tkanja sa ukrasom ili bez njega, dok je »prosluk« od »komoša« — baršuna, t. j. kupovni materijal.

Ženska nošnja podravskoga tipa odlikuje se umjerenijom množinom nakita i boja od podunavske. Osobitom jednostavnošću i elegancijom ističe se odjeća starih žena, te odijelo koje se nosi u dubokoj žalosti — potpuna bjelina. Uopće je karakteristično, da je nošnja za svaku prigodu drugačija tako, da ima žena, koje su pojedinu rubinu upotrijebile samo dva ili tri puta za cijelog života. Drugačije se oblače djevojke, a drugačije udate žene. Različita je nošnja starih i mladih žena; za svaki-danju upotrebu ili za svečane zgode; za žalost ili za veselje; za ljeto ili zimu. Kako god je veliko bogatstvo u množini prigodnih nošnji, isto tako je veliko bogatstvo u obilju izraza za pojedine nošnje, ukrase i vezove.

Osnovna ljetna nošnja je rubina — bijela košulja, dok se zimska sastoji iz dva dijela: »rekle«, načinjene od »komoša« i suknje otkane vunom ili »komošne«.

Rubine su izrađene od lanenog ili pamučnog tkanja. Tkanje je čisto ili uzorkovano (kvadratići i sl. — »na ceduljice« i dr.). Rubina se dijeli u tri dijela: »krila« — suknja, »oplećak« — gornji dio, te rukavi. Sva tri dijela rubine nabrana su u nabore »skalice«. Osobito lijepo u sitne nabore nabrana su »krila«. Pod pojmom »krila« podrazumijeva se kojiput cijela suknja, a kojiput opet sam stražnji dio suknje. Prednji dio suknje zove se »prednja pola«, koji nije nikada nabran, jer se

Tabla III.

Snaša iz Luča u rubini zvanoj »Srceti odničica«

Foto Fuis

preko njega nose uvijek pregače, bilo svilene — »pregač«, bilo vunene — »pregačica«. »Kрила« su sastavljena od 4 ili 5 »pola« (1 »pola« = širina tkanja), dok je »oplećak« od $3\frac{1}{2}$ »pole«. Otvor za glavu na »oplećku« zove se »garil«, kao i crni ukras kojim je otvor opšiven. Produženje ovog otvora na prsima su »nedra«. »Oplećak« je prišiven uz »krila« ali tako, da sa svake strane na bokovima ostaje po jedan otvor, »promalja«. — »Kad je oplećak prešiven uz krila« rade se rukavi. Oni su načinjeni od dvije »pole« ili od jedne »pole« i »upolka« ($\frac{1}{2}$ »pole«). Na ramenima je crni vezeni ukras — »poramenje«. Rukavi su dosta dugački i široki, ali su uzdignuti do lakta i stegnuti. Pri završetku rukava (cca 10—15 cm.) nailazimo opet na nabore t. j. rukav je stegnut tako, da je donji dio rukava, »repete«, odijeljen od gornjeg dijela. S nutarnje strane ostavljena je opet »promalja«, da bi se rukav lakše obukao, a ipak lijepo pristajao uz ruku.

Najjednostavnija rubina je ona, koja se nosi u vrijeme najveće žalosti za pokojnikom. Ona nema nikakvih ukrasa niti vezova ili drugih dodataka, jedino je »naskalita« — nabrana u nabore.

Nasuprot ovoj rubini je »jasprenka« — najsvečanija rubina bogato ukrašena vezivom, zrcima, vrpčama, srebrnom žicom i s mnogo »jasprica« (»Flitter«) po kojima je i sama rubina dobila ime. Najveći dio ukrasa nalazi se u redovima vertikalnog pravca, tek manji dio teče horizontalno na »krilima« i na rukavima. Rukavi su ukrašeni po sredini s gornje strane obično čipkom, bilo kupovnom, bilo domaće izrade, a također i krajevi rukava »repete«. Vezivo na »jasprenki« izrađeno je od svile raznih boja, no osnovne su boje crvena, crna i plava. »Jasprice« su kupovni ukras također u raznim bojama. Svim ovim ukrasima na rubini postižu se osobiti koloristički efekti. Kako se osim toga »jasprice« ljeskaju na suncu, cijela rubina daje osobiti utisak šarenog i sjajnog. Još valja napomenuti da se »jasprenka« ne pere. Čim je ona u takovom stanju da ju je potrebno oprati, ne može služiti kao rubina za najsvečanije zgode. S nje se skida sav ukras, te se ona eventualno može upotrijebiti kao »oprana rubina«.

Između ova dva tipa nošnje postoji još cijela skala manje ili više ukrašenih — za manje svečane zgode ili za manju žalost — »prežalivanje«. Rubina za žaljenje ne nosi se samo kao znak žalosti za pokojnikom, ona se nosi i u vezi sa crkvenim dobima (korizma, advent), zatim ako muški članovi porodice odlaze u vojsku ili ako se bilo kojem članu porodice desi neko zlo. — Za pokojnikom se žali jednu do dvije godine u »opranoj rubini«. To je ona čisto bijela neukrašena. Poslije ove dolaze redom sve više ukrašene rubine. Jedne nedjelje »novica«, a poslije ove »odničica«, koja se nosi jednu do tri nedjelje već prema tome koliko se za nekim žali: ako je najbliža rodbina tri, a ako je dalja jednu nedjelju. Nakon »odničice« dolazi na red vezenka (vidi tabla II), a tek poslije ove »jasprenka«. Sve ovo vrijeme kad se skine »oprana rubina« pa do »jasprenke« nije žalost već »prežalivanje«. Starije žene, odnosno već i mlađe, ako im umre veće dijete, pogotovo sin, ne skidaju nikada više rubine za žaljenje i bijele marame.

Uz rubine se redovito nosi tkani pojas raznih boja i od raznog materijala, koji je za »jasprenku« protkan srebrnom ili zlatnom žicom. Preko prednjeg dijela suknje dolazi »pregačica« — vunena ili »pregač« koji je od svile. Preko »oplećka« može se nositi i »prosluk« od »komoša« uz svečane rubine. Oko vrata se nose »novci« i »zrnje«.

Šokice podravske sela nose još uvijek »kapice«, koje se pomoću žice, zovu je »konđa«, stavljaju na glavu tako, da su gledane iz ptičje perspektive kvadratičnog oblika. I »kapica« ima raznih za razne prilike, jasno s »jaspricama« te ogledalcima uz »jasprenu rubinu«. Preko »kapice« nosi se marama — obična šarena, ili svilena, uz »jasprenku« ili bijela, koju nazivaju »krpom« za žalost. Djevojke naprotiv ne pokrivaju glave. Na kosu stavljaju, poput vijenca, crvenu vunu »upletači«, koja preko leđa visi kao raspletena duga kosa. Osim toga dolazi na glavu gdjekad »venac«, koji je načinjen od šarenih staklenih zrnaca, ogledalaca, umjetnog cvijeća i drugih ukrasa. U ušima se nose naušnice »obočići«.

»Čarape« i »čarapke« obuvaju se na noge. »Čarape« su uglavnom od crvene vune sa ili bez ukrasa. Čisto bijele su za žalost. »Čarapke« se nose umjesto cipela, a rade ih same žene od vune.

Kao sastavni dio svečane nošnje za crkvu valjalo bi još spomenuti, da djevoj-

ke i žene nose u ruci »čilimak« ili »ponjavku pod nogu« koje prostru na pod kod klečanja.

Od zimske nošnje najzanimljivije su vunene suknje, koje se razlikuju prema tehnici tkanja. Najjednostavnije su »podmrke« suknje kod kojih se u uske redove — »na lenijice« — slažu pojedine boje. »Podmrka« suknja je suknja starih žena i za žalost. — Zanimiva je i suknja »na prste«, čilimskog tkanja. Kao motivi mogu poslužiti patke, paunovi, razni cvjetovi, listovi etc (vidi tablu IV). Kao zimsko odijelo potrebno je još spomenuti »čurdiju« i »srdomu« (obadvije slične kaputima), te kožuh. »Čurdija« je s vanjske strane od krzna, dok je »srdoma« od bijele čohe.

Kod podunavske nošnje osobito je karakteristično, da se »kapice« više ne nose, a bile su valjkastog oblika. Žene su ih odbacile oko tridesetih godina ovog stoljeća. I tu postoje »jasprenke«, ali kako su veoma bogato ukrašene vrpčama »mašlijama« nazivaju se »mašlijare«. — Vučena suknja uopće ne postoji, već se za zimsku odjeću upotrebljavaju »ponjavke«, »čilimci«, te »obojci«, koji se nose »jedan za se a drugi preda se« preko rubine, koju podignu sa strane o bedrima. Još ako spomenem, da je znak žalosti crna boja, te da žalost i »prežalivanje« mogu trajati i do pet godina, bile bi time obuhvaćene najkarakterističnije razlike šokačke nošnje u Baranji podravskog i podunavskog tipa.

Što se tiče nabavljanja kupovnog materijala, koji je potreban za ukrašavanje nošnje ili za izradu pojedinih dijelova, potrebno bi bilo spomenuti ovo: u većim mjestima Baranje bilo je u austrijsko doba, pa i kasnije, trgovina, koje su Šokice snabdjevale: »jaspricama« iz njemačkih tvornica; brokatnom svilom za pregače i končanom čipkom za rubine iz mađarskih; staklenim zrcima za nakit iz čeških, a baršunom iz austrijskih tvornica.

Muzej Slavonije posjeduje rubinu »srceti odničicu« (vidi tabla III) — jednu iz skale prežalivanja u nošnji podravskog tipa. Opisat ću je, kako bi se vidjelo obilje upotrijebljenih tehnika za ukrašavanje kao i bogatstvo narodnih naziva.

Ova rubina potiče iz Luča, a stara je oko 35 godina. Suknja je od čistog lanenog tkanja otkanog »u dva cipa« (nita), dok je materijal za »oplećak« mješovit — osnova je lanena a putka pamučna. Tkanje je »na ceduljice« u četiri »cipa«. — »Kri-la« su načinjena od 5 »pola«, a »pole« su sastavljene kupovnom čipkom »odjedno«, koja ima izgled mreže. Preko ove je vez u obliku križeva — »popletano križevi«, od kojih je jedan crven, drugi plav, treći crn i. t. d. Svaka šesta »skalica« je šira i na njoj su izvezena srceta. Srca nisu jednoboja već u dvije boje: plavo sa crvenim i crveno sa plavim. Između svakog je jedno srce crne i crvene boje. Iznad plavog srca su crvene »bobice«, a iznad crvenog plave. Ovakovo slaganje boja vrijedi i za neke druge rubine na pr. »šarenku« i »novicu«. — Po širini suknje, gotovo pri donjem njenom rubu, nailazimo na rasplet, po njihovom nazivu »prošov«, a u ovom slučaju »raskoljita trnoga« (jedna vrst raspleta). »Odavde i odande su mravki« t. j. iznad i ispod raspleta su izvezeni mali sitni ukrasi u obliku mravi. Iznad toga je jedan red srceta (slaganje boja isto kao i kod redova po duljini suknje) i »male jabučice«.

»Oplećak« je izrađen »po prsu, po leđi i po rukavima«. Na prsima su pet redova srceta, 4 dulja i 1 kraći u sredini, koji počinje »od nedara«. Ova srceta su nešto manja nego ona na suknji. Na leđima su izrađene »male kalenice« (»kalenica« je stari naziv za lonac, koji im jednu dršku). »Kalenice« su po izgledu vrlo slične srcetima, razlikuju se jedino po bodu — kod srceta je uzdužni bod, a kod »kalenica« horizontalni. Leđa i prsa sastavljena su sitnim vezom »kvačkima« a ispod rukava »bobicama«.

Po sredini rukava je »čipkara« — jedna vrst kupovne čipke. S jedne i druge strane je izrađen vez »vitana šupljika«. »Vit« je crne boje. »Šupljike« su rađene u obliku kružića. Svaki kružić sastoji se od osam još manjih kružića, dok je deveti kružić u sredini. Ovaj što je »u polak« različite je boje od onih unaokolo. I ovdje se izmijenjuju boje crveno i plavo. »Poramenje« je »na S opako šito« t. j. veze se na naličju u obliku slova S. »Repete« su odijeljene od rukava »vezom oko ruke«. Na kraju »repete« izrađene su »vršak kalenice«. Ispod ovih »crna lozica«, a oko nje plavi i crveni »krstački«. — Red i slaganje boja kao i kod srceta. »Repete« završavaju kupovnom čipkom »jezičarom«.

Sve ove »lozice«, »kalenice«, »šupljike«, srceta i dr. izvezene su obojenom pamučnom niti (kupovni materijal) koju nazivaju »natak markulan«. Ovaj je stalan u boji što je za »odničicu« vrlo važno, jer se ona može prati.

Adela Stošić

Tabla IV.

Šokice iz Luča u zimskoj nošnji u Osijeku

Foto Fuis

Sačuvalo se i narodnih običaja u vezi s glavnim otsjecima ljudskog života, porodom, ženidbom i smrti. Postoji još i sjećanje na običaj dodola, ali se više tačno ne pamte pjesme i napjevi. Zanimiv je običaj »buša«, koji se održava zadnjih dana poklada, a sastoji se u ophodu muškaraca (odnosno u nekim selima ženskih) preobučениh u strašila s maskama na licu, koji uz veliku buku i galamu zbijaju šalu. Taj se običaj danas još samo u fragmentu održao (Torjanci, Šumarina), ali ga je točno i opširno mogao zapisati Varady¹ (prema Tarnai-u) prije više od pola vijeka. Prema tom opisu najduže i najvjernije se očuvao među mohačkim Šokcima, a sastojao se u sastanku ljudi na jednom trgu u mohačkoj četvrti, preodjevenih groteskno u čupava ovčja krzna, s drvenim maskama na licu, u rukama »obramenica« (motke za nošenje vode); čegrtaljke, dugački rog i kravlja zvonca služili su im, da uz neprestanu viku »bau-bau« načine što veću galamu. Buše su trajale tri dana i tri noći, a tada je bilo dozvoljeno zbijati i krupnu šalu, što se obilno iskorišćivalo. Zna-

Drvena maska za običaj »buša«, iz okolice Mohača; crno je obojena sa bijelo i crveno obrubljenim otvorima očiju i usta. Duljina 0.34 m.

čajna je usmena predaja koja se o postanku i simbolici buša očuvala, a koja tumači, kako su se Šokci nekad ispred Turaka iz Mohača sklonili na dunavske otoke i na susjedne močvare i tamo čekali svoj spas. Tek nakon stotinu godina pojavio im se vitez na bijelom konju i dao im je znak za napad na Turke. Uspjeli su Turke zaplašiti strašnom vikom i galamom, tako da je među Turcima nastala panika i oni pobjegnu iz Mohača i ostave za sobom bogat plijen. Sigurno ovaj običaj vuče svoju lozu još iz poganskih vremena, kad su buše značile demona (a taj običaj imao apotropejsko značenje², ali ga je narodna mašta kasnije povezala s porazom Turaka.

Šokci se drže i običaja vezanih uz Božić, Uskrs, Tijelovo i druge crkvene praznike, a slave i crkveni god »kermenc«. Godine 1949. mogli

¹ op. cit. str. 159—162.

² vidi Gavazzi, Godinu dana hrvatskih narodnih običaja, I, M. H. Zgb. 1939.

smo vidjeti tijelovsku procesiju i sve običaje vezane uz nju. Procesija je zaista bila impresivna revija najsvečanijih jasprenki, koje su se neobično ljeskale na suncu. Međutim, danas su te revije sve rjeđe, jer mlađi svijet sve naglije poprima gradsku nošnju, i odlazi na rad u grad ili veća mjesta gdje ima industrija.

Naši su Šokci i Šokice u Baranji pristali vanjštinom, a po karakteru meki su i nježnih osjećaja, kako se to lijepo odražava u njihovim popijevkama. U običajima i u prežaljivanju pokazuju velik smisao za ceremoniznost. Strance susreću učtivo i otmjeno po nekom svom bon tonu.

Ovdje nije bilo moguće iznijeti sva naša opažanja o baranjskim Šokcima, već samo ona koja mogu prikazivati: 1. staru slavensku kulturnu baštinu, koja se začudo tako dobro i uporno ovdje sačuvala unatoč tolikim stranim uticajima kroz vijekove; 2. mađarske uticaje koji su u nagodbeno doba prodirali amo, a očituju se u nošnji, namještaju i ceremonijalu; 3. pojave raspadanja starog patrijarhalnog seljačkog života pod uticajem gradske kulture, tehnike i općeg napretka.

Mogli bismo reći, da je privremeni rezultat naših istraživanja u tome, da smo prilično jasno mogli uočiti faze u historijskom razvoju sela od izгона Turaka do II. svjetskog rata ovako: I. Iza izгона Turaka, kad je feudalizam još na snazi, a seljak kmet, prepušten samome sebi, on se drži starog patrijarhalnog načina života, koji možda i nije bio mnogo drukčiji u doba prije Turaka. Tada je ovaj narod govorio ikavski, a mađarski nije razumio. Nošnja se sva sastojala od ručnog rada, a nosili su ju i muški; na nošnji je vjerojatno prevladavala bjelina, a samo prilozi, kao pojasi i pregače bili su od vune obojene biljnom bojom. Muški su nosili dugačku podrezanu kosu i brkove, bijelu rubinu, široke gaće i pregaču.¹ Kuće su im bile male, od naboja, krovovi od trske, trijemovi pod strehom na drvenim stupovima; u »kući« je bilo ognjište s otvorenim odžakom, a u sobi blatnjara, koja se ložila iz »kuće« i tu se pekao kruh. Namještaj je bio od tesanih dasaka bez ukrasa.

II. U doba iza 1848. godine, kad se seljak i ovdje oslobađa kmetstva počinje razvoj sela najprije sporije, a onda naglije. U nagodbeno doba, kad se forsirala mađarizacija i na selu, Šokci primaju strane uticaje iz mađarskih gradova. Do nasilne mađarizacije mogli su Šokci polaziti hrvatske škole, kojih je tada u području baranjske županije bilo, ali poslije polaze samo mađarsku školu. Možda su sad počeli ikavštinu miješati s ekavštinom pod uticajem štampe i življeg prometa među baranjskim selima. U nošnji se pojavljuju jasprenke i mašlijare za muške i ženske, a pojavljuju se i svilene marame i pregače. Kuća postaje prostranija, zida se od opeke, krov se pokriva crijepom; prostrani trijem ima zidane stupove. Ognjišta su još u uporabi, ali se pojavljuje težnja, da se u kuhinjama ili sobama stavljaju štednjaci po gradskom uzoru. Počinje

¹ Ovakova se slična nošnja po Varady-ju (op. cit. str. 109) nosila krajem prošlog stoljeća u susjednom Ormanysagu, t. j. u nizini Drave na mađarskoj strani; premda Varady stanovnike Ormanysaga smatra najčišćim tipom Mađara, ipak, poznavajući historijat Koceljeve države oko Blatnog jezera i »Ducatus Slavoniae« pod Arpadovićima, moramo pretpostaviti, da tu žive pomadžareni Slaveni, koji su u svojoj bijeloj narodnoj nošnji sačuvali nešto od svoje praslavenske baštine.

bojadisanje namještaja sa šarenim motivima na plavoj podlozi. Zadruga se počinju raspadati.

III. U vremenu od 1918. do drugog svjetskog rata Baranja je bila dodijeljena Novosadskoj oblasti. Sad se naglije razvija selo uslijed tehničkih tekovina, koje putem novina, filma, radija u njega prodiru. Sada se ikavština pomalo gubi pod uticajem jugoslavenskih škola. Tadanja generacija više ne zna mađarski. Narodnu su nošnju muški odbacili, nose ju samo još o naročitim zgodama i tek onda samo nepotpuno (tako se nosi uz gradske hlače seljačka muška rubina); i ženski svijet počinje odbacivati nošnju. Kuća i svi njeni dijelovi postaju sve prostraniji, iako se na njima opazuju gdjekad vjerno svi dijelovi stare kmetske kućice. Na pročeljima kuća vidimo arhitektonske ukrase po gradskom uzoru. Kuhinja se gradi bez ognjišta, sobe bez velikih peći s bankom. Namještaj imaju u gradskom stilu XX. stoljeća, a raspored u sobama i kiljerima isti je kao u gradu. Nošnja je bogato naslagana u sanducima i u ormarima, a oličen namještaj degradiran je na tavane. Krvnih zadruga više nema.

Etnografske pojave iz prve dvije faze mogu se u reliktima danas još konstatovati na selu, kako se iz razloženog može vidjeti.

S ovim pokušajem, da dadem glavne etnografske karakteristike hrvatskih sela u Baranji htjela sam olakšati posao onima, koji će Baranju dalje i svestranije istraživati. Baranja zbunjuje istraživača zbog svoje etničke kompleksnosti, a zbunjuje ga i etnografska slika starih hrvatskih i j. šokačkih sela ne samo zato što je tamo patrijarhalni način života u raspadanju, nego zato što se on sastojao iz praslavenskih elemenata, elemenata unesenih migracijama i elemenata primljenih iz mađarske sredine i na poseban način prerađenih. Naročito je teško lučiti praslavenske elemente udomaćene u ovom kraju od elemenata unesenih migracijama. Budući istraživači-etnografi imat će još težu situaciju, kao što svuda u današnjoj Jugoslaviji, tako i u Baranji, uslijed velikog tehničkog napretka u socijalističkom poretku, koji će dovesti do potpunog preobražaja sela.

Ovaj je prikaz dakako jednostran i samo pregledan; bilo bi potrebno, da se podvrgne i filološkoj analizi govor baranjskih Šokaca i da melograf pomoću analize tonaliteta njihovih pučkih pjesama unese više svijetla u etnografsku sliku Hrvata, koji su ovdje živjeli pod svojim posebnim geografskim, kulturnim i političkim uslovima u prošlosti.¹

Za ovaj prikaz dugujem srdačnu hvalu drugu Stjepanu Andriću, predsjedniku Kotarskog NO-a Beli Manastir, izvrsnom poznavocu Baranje, koji me je pomogao mnogim upozorenjima i savjetima;

¹Valja upozoriti još i na ovu literaturu:

Mihaldžić, Baranja od najstarijih vremena do danas, Novi Sad, s. a.;

Antunovich, Razprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih, Beč, 1882.;

Horvat, Hrvati u Bačkoj, Osijek, 1922.;

Milojević, Baranjska lesna zaravan, Geografski glasnik, Zagreb, XI—XII, 1940—1950.;

Bratanić, s. v. Baranja u Hrv. enciklopediji, 2. sv.;

Iskruljev, Raspeće srpskog naroda u Sremu 1914 godine i Mađari etc. Novi Sad. 1936.;

Popović, s. v. Baranja u Stanojevićevoj Narodnoj enciklopediji.

Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort u. Bild, Ungarn I, Wien, 1888 i Ungarn IV, Wien, 1896.;

također se srdačno zahvaljujem prof. Zdenki Lechner, etnografu Muzeja Slavonije za pomoć pri korekciji teksta i pri izboru ilustrativnog materijala za ovaj prikaz, te drugu Jovanu Gojkoviću za izradu crteža.

ZUSAMMENFASSUNG

ETHNOGRAPHISCHE EIGENHEITEN DER KROATISCHEN DÖRFER IN DER BARANJA

In der jugoslawischen Baranja, im Dreieck zwischen der Donau, Drave u. der Staatsgrenze gibt es 10 Dörfer wo Kroaten leben, die bis zur neuesten Zeit an ihrer uralten Lebensweise, Sitten u. Tracht festgehalten haben, u. die größtenteils von Flüchtlingen aus Bosnien u. Dalmatien zur Zeit der Türkengefahr abstammen, teilweise aber auch von den Altslawen, die vor der Einwanderung der Ungarn hier lebten u. einen eigenen Staat im Raum zwischen dem Platten-See, der Donau u. der Drau bildeten.

In der Zeit zwischen dem Jahre 1947 bis 1949 haben die Beamten des Museums Slavoniens die kroatischen Dörfer der Baranja oft besucht u. konnten feststellen, daß die alte patriarchalische Lebensweise dieser Kroaten im Zerfall begriffen ist infolge der Umwandlung der ökonomischen u. technischen Struktur des Dorfes im vorkriegszeitlichen Jugoslawien. Und doch ist noch so vieles vom Alten zu sehen, das man nur scharf herauszuschälen wissen muß aus den scheinbar widerspruchsvollen ethnographischen Erscheinungen des heutigen Dorfes, welches ein Resultat des Zusammenstoßes der alten u. neuen Lebensweise ist.

Die Verfasserin betont 3 zeitlich verschiedene Phasen in der Umwandlung dieser Dörfer. Die erste wäre die Phase vor dem Jahre 1848, als der Bauer noch Leibeigener war und sehr primitiv u. schlicht lebte, wie man es sich noch jetzt am Beispiel der uralten ärmlichen Häuschen mit Schilfdächern vorstellen kann; die feudalen Herren lebten doch zu dieser Zeit in Burgen oder festen Schlössern. Die Relikte der slavischen Großfamilie (zadruga), der offene Herd in den Küchen, der große behagliche Lehmofen in den Zimmern und vieles andere erinnern noch heute an jene Zeit. An der männlichen und weiblichen Tracht war damals alles Handarbeit.

In der zweiten Phase nach 1848, als der Leibeigene befreit wurde und besonders nach dem kroatisch-ungarischen Ausgleich im Jahre 1868, als im Einklang mit der ungarischen Staatsidee auch die Baranja magyarisiert wurde, dringen als Folgeerscheinungen des verbreiteten Kapitalismus viele städtische Elemente in Sitte und Tracht auch in die kroatischen Dörfer ein. In dieser Zeit begann die Bauerntracht sich umzuwandeln und es kam die mit Flittern, vielen bunten Bändchen und Stickerei geschmückte Tracht auf. Handarbeit vermengte sich mit Fabrikaerzeugnissen an dieser Tracht. Die Männer legten ihre Tracht nur noch zu besonderen Festlichkeiten an. Die Zadruga zerfällt, der offene Herd und der große Lehmofen verschwinden allmählich. Eine neue Mode kam auf: bunt bemalte Möbel auf blauem Grundton. Tracht, Möbel und selbstgewebte Teppiche bezeugen eine große Farbenfreudigkeit der Bauern dieser Zeit.

In der dritten, neueren Phase (bis zum II. Weltkrieg) strebt der Bauer immer mehr nach einer stadtmäßigen Lebensweise: das Haus baut er geräumig u. nach städtischem Muster, Möbel und Kleidung sind ebenso zeitgemäß, u. dem städtischen Geschmack angepaßt. Interessant ist es und lohnend das Patriarchalische aus diesem bunten Bild herauszufinden, das sich noch in Sprache, Gesang, Sitte, Tracht u. Hausbauordnung erhalten hat.